

П.М. Дайнеко
Херсонський державний університет
daynekom@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА СТЕПИ ТА СТЕПОВІ ЛАНДШАФТИ В БОТАНІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Питанням вивчення сучасного стану степів приділяється значна увага, що обумовлюється нагальністю вирішення регіональних проблем, пов'язаних з раціональним природокористуванням, збереженням степового біологічного та ландшафтного різноманіття, зменшення частки агроландшафтів в межах південних областей України. Саме тому розгляд наукових здобутків в області дослідження степової зони є актуальним та вимагає конкретизації.

Теоретичною базою для проведення аналізу наукових поглядів на степові ландшафти є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких необхідно виокремити монографії Л. Берга, Д. Арманда, Ф. Мількова, В. Докучаєва, Є. Лавренко, Г. Висоцького, О. Чибилева тощо.

Наявність великої кількості різних точок зору відносно природи степів, її характерних рис та особливостей вказують на достатньо довгий та суперечливий процес формування геоекологічних уявлень про степові ландшафти у вітчизняній географічній науці [5].

Власне слово «степ» є слов'янським і простежується в українській літературі починаючи з XVII ст. На думку В.А. Меркулової, так називали холку – шийну частину хребта коня – безлісу відкриту вишину [12]. До цього часу, в давньоруських літописах степи Північного Причорномор'я називають полем [10]. На карті України французького військового інженера и картографа Г.Л. де Боплана (Carte d'Ukraine) степи називають по-латинськи Loca Deserta «незаселені, безлюдні, пустинні місця» і по-польськи Dzikie Pole «дике поле» [3]. Поява і поширення терміну степ в його нинішньому ландшафтному значенні хронологічно і територіально пов'язують з виникненням козацтва

(Запоріжжя, Дон, Терек). Степові простори асоціювалися з нескінченними дорогами, що проходять по вододілах, і вважається, що застосований до них орографічний термін укр. степ, рос. степ отримав значення ландшафтного терміну саме у козаків, що осіли в степах [7].

Перші спроби опису степової зони при природно-господарському районуванні сучасних земель України були дуже загальні та орієнтовні, виділяючи домінуючі риси надзвичайної сухості та безводності, нестачі лісів та луків, малої частки земель придатної для сільськогосподарського освоєння [8].

Протягом тривалого часу вчені не могли дійти консенсусу стосовно більш раціонального та деталізованого трактування степових ландшафтів та його головної ознаки (тип рослинного покриву чи характер місцевості). Степи вже розглядають як особливі географічні утвори, проте більшість вчених ХІХ століття ще не мають чітких знань в даній галузі для виокремлення понять «степ» та «пустеля» і не пов'язують їх з характерними чорноземними ґрунтами.

В процесі розвитку географічних та ботанічних знань (кінець ХІХ-початок ХХ ст.), а також трансформації суспільного мислення спостерігається розширення уявлень про степові ландшафти та формування двох підходів до вивчення поняття «степ»: географічний та геоботанічний.

В середині ХІХ ст. більшість вчених приділяла увагу флористичній характеристиці степової області, зони. Найбільш вдала спроба опису степової зони належить видатному українському геоботаніку Є. Лавренко, відповідно до якого основною ознакою степової зони є степовий тип рослинності, який характеризується пануванням спільнот більш-менш мікротермних (морозостійких) ксерофільних (посухостійких) і часто склерофільних дерновинних трав, переважно дерновинних злаків. Отже, степовою зоною можна вважати ту, де такий тип рослинності займає домінуючі площі серед природного рослинного покриву [9].

Г. Висоцький в контексті дослідження степів дає достатньо повну їх характеристику, акцентуючи увагу на сухість клімату, солонцюватість степових ґрунтів, рівнинний рельєф, що ускладнює дренаж. Переважаючим фактором

при визначенні степів, на думку Г. Висоцького, залишається характерний рослинний покрив [4].

Зовсім інші спроби визначення степів належать вітчизняним та зарубіжним географам. Згідно географічної напрямку, степи належать до однієї з природних географічних зон з особливим набором природних умов. Визначальну роль в характеристиці степової зони поряд з типом рослинності відіграє рівнинність поверхні, відсутність лісів, ґрунтовий покрив, а також континентальний клімат. Території, що знаходяться в степовій зоні, все одно залишаються степовими не залежно від зміни ступеня розораності протягом тривалої господарської діяльності людини чи зміни типу рослинності.

Відомий російський географ Л. Берг вважав степами відносно рівний простір, безлісний, , не заболочений і покритий протягом всього вегетаційного періоду трав'янистою рослинністю на ґрунтах чорноземного типу. Незважаючи на доволі вдалі спроби характеристики степів, Л. Берг помилково вважав, що географам слід вивчати тільки розподіл ландшафтів у просторі, не розглядаючи їх розвиток в часі [2].

Наприкінці XIX ст. наука про ландшафти територіально в Україні і частково в Росії розвивається завдяки узагальненню В.В.Докучаєвим результатів земських експедицій (1882-1916 рр.) і експериментів, що апріорно з початку XIX ст. проводили українські землероби і лісівники (В.Я. Ломиківський, І.Е. Овсинський, В.Е. Графф, В.П. Скаржинський та ін.). Він одним з перших всебічно охарактеризував особливості степів в історичному та екологічному аспектах і виконав системний аналіз екологічної кризи степової зони в роботі «Наши степи прежде и теперь» [6]. Вчення про ландшафт почало формуватися в рамках біогеографії, ґрунтознавства, лісознавства, болотознавства як уявлення про зв'язки різних компонентів і їх вплив на формування рослинності, ґрунтів, тваринного світу. Було доведено, що характер зв'язків між природними компонентами обмежений територіально.

Ми дотримуємось загального трактування терміна «ландшафт» (за Ф. Мільковим та Д. Армандом) згідно з яким, він визначається як синонім фізико-

географічного, природного територіального комплексу і може бути застосований для різних за розміром і складністю територій [1, 13].

Степові ландшафти – тип рівнинних ландшафтів, що сформувалися в умовах недостатньої зволоженості й достатньої кількості тепла на лесових породах і лесах. Характеризуються рівнинно-низовинною і схилово-височинною поверхнею, розчленованою долинами, балками та ярами, з великою кількістю степових подів на вододілах [11].

Дійсно об'єктивне та повне визначення степів можливе за умови поєднання ботаніко-географічного підходу, коли степова зона виділяється не лише за географічними показниками (рівнинність рельєфу, сухість клімату, чорноземні ґрунти), а також за фітоценологічними характеристиками.

Список літератури

1. Арманд Д. Л. Наука о ландшафте : (Основы теории и логико-математические методы) / Д.Л. Арманд. – М.: Мысль, 1975. – 286 с.
2. Берг Л. С. Географические зоны Советского Союза / Л. С. Берг. – М.: Огиз-Географгиз, 1952. – Т. 2. - 510 с.
3. Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. – Київ; Кембрідж (Мас.), 1990. – 256 с.
4. Высоцкий Г.Н. Степи Европейской России // Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. – СПб.: Издание А.Ф. Девриена, 1905. Т. 9. - С. 397-443.
5. Геоэкологические проблемы степного региона /Под ред. члена-корр. РАН А.А. Чибилёва. Екатеринбург: УрО РАН, 2005. – С. 8
6. Докучаев В. В. Наши степи прежде и теперь / В. В. Докучаев. – Москва: Сельхозгиз, 1953. – 152 с.
7. Дрогобич Н.Е. - О происхождении ландшафтного термина степь / Бушаков В.А., Дрогобич Н.Е. // Степи Северной Евразии: Материалы III Международного симпозиума. - Оренбург: ИПК «Газпромпечатъ», 2003 год. – 607 с.
8. Зябловский Е.Ф. Новейшее землеописание Российской империи / Е. Ф. Зябловский. – СПб.: Типография И. Глазунова, 1807. — С. 42 - 43
9. Лавренко Е. М. Степи Евразии / Е. М. Лавренко, З. В. Карамышева, Р. И. Никулина. – Львов: Наука, 1991. – 146 с.
10. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — XVI+591 с.
11. Маринич О. М. Фізична географія України / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. – К.: Знання, 2005. – 511 с.
12. Меркулова В.А. Заметки из истории и этимологии слов // Этимология. 1968. – М., 1971. – С. 79-91.
13. Мильков Ф. Н. Ландшафтная география и вопросы практики / Ф. Н. Мильков. – Москва: Мысль, 1966. – 256 с.